

Якби не Франк, вони б і не зустрілися та вже не були б разом. Отож вони наче відновили стосунки, а їхній секретний роман залишився давнім юнацьким спогадом. Та й той уже зітерся з пам'яті. Якби не Франк, батьки не одружилися б і мене теж не було б. Але Франку вже п'ять, і з цим треба було щось робити. Батьки змирилися зі своєю участю й нашвидкуруч розписалися в мерії П'ятого округу. У ранок весілля, в останній момент, наречені заїхали до нотаріуса сім'ї Делоне і, навіть не читаючи, підписали шлюбний контракт про розподіл майна. Отже, Поль Маріні, може, і здобув дівчину, але не грошики. Бабуся Аліса того ранку підхопила «дипломатичну гарячку» і, через те що Філіпп не схотів залишати її саму, батьків на весіллі дочки не було. Можливо, якби мій батько був гнучкішим, йому б удалося залагодити ситуацію. Але він відмовився вінчатися, прикриваючись атеїзмом. Така позиція лишень погіршила його стосунки з родиною Делоне, у яких споконвіку було зарезервовано лавочку в церкві Сен-Етьєн-дю-Мон. На чорно-білому весільному фото молодята стоять на східцях мерії в оточенні тільки сім'ї Маріні. Вони навіть не тримаються за руки, а між ними малий Франк. Прекрасним день весілля батьків не назвеш: ближче до вечора надійшла звістка, що Даніеля Делоне було вбито в Страсбурзі. Скромну вечерю, заплановану Маріні, довелося скасувати. Жалоба тривала рік. Аліса забула про «гарячку» і надалі розповідала всім, що пропустила весілля дочки через героїчну смерть сина на війні. І взагалі в родині Делоне цей день став днем пам'яті Даніеля. Відповідно, батьки ніколи не святкували річницю весілля.

2

Лицей мене абсолютно не цікавив. Я більше любив вештатися Люксембурзьким садом, майданом Контрескарп чи Латинським кварталом. Якусь частину життя я «заскакував

в останній вагон». Але лише задля переходу в старший клас. Я заледве перейшов у шостий клас ліцею Генріха IV. Дідусь Делоне навіть розщедрився на візит до директора, давнього друга сім'ї. Франк теж там навчався. Попри старомодний інтер'єр і затхлий запах, Генріх IV таки мав низку переваг. Ліцеїстам надавалася відносна свобода, вони вільно приходили та покидали заклад. Мені пощастило дружити з найкращим учнем класу. Але я не просто сліпо списував у Ніколя всі домашні завдання з математики, а примудрявся їх «прикрашати». Я робив відступи, свідомо припускався дрібних помилок. Тож за своє перефразовування я, траплялося, отримував оцінки навіть вищі за його. З часом я закинув просте списування, як-от книжка на колінах під час написання твору, і вдався до серйозних конструкцій із непомітних шпаргалок. Чесно кажучи, за згаяний на них час я би швидше сам вивчив. Мене жодного разу не спіймали на гарячому. А от з історії та географії шпаргалки не були потрібні. Варто було раз прочитати, як я вже все запам'ятовував. Це давало мені шанс віддячувати Ніколя. Він із цих предметів був не дуже. Отак нам таланило бути одними з кращих. Особливо не напружуючись, я роками залишався хорошим хлопчиком. І постійно намагався видавати себе за старшого, ніж насправді, що мені без проблем удавалось. Просто я мав сто сімдесят три сантиметри на зріст і, навчаючись у четвертому класі, скидався на другокласника¹. Тому, окрім Ніколя, я й не мав друзів серед ровесників. Я водився із друзями Франка, які зависали по бістро на майдані Мобер і розважалися лише балачками на кшталт «як змінити цей світ».

То була бурхлива епоха. Після тривалого перетину пустелі де Голль урешті повернувся до справи порятунку

¹ У французькій системі освіти класи лічаться у зворотному порядку: навчання починається із шостого класу, а перший клас — випускний.

французького Алжиру від тамтешніх терористів. Раптом усі почали вживати незрозумілі мені слова: «деколонізація», «втрата імперії», «Алжирська війна», «Куба», «неприєднані» та «холодна війна». Мене ці політичні нововведення мало цікавили. Але Франкові друзі лише про них і теревенили, а я мовчки слухав і вдавав, що все розумію. Приєднувався я лише на слові «рок-н-рол». Він звалився нам як сніг на голову буквально кількома місяцями раніше. Того дня ми мимоволі слухали радіо. Я занурився в книжку, розвалившись у кріслі, а Франк невтомно навчався. Раптом із приймача линула невідома досі музика. Ми водночас підхопились і недовірливо переглянулись, підійшли до радіо, і Франк додав гучності. Білл Гейлі¹ нараз змінив наше життя. Одного прекрасного дня ця музика стала нашою музикою, замістивши заїжджені мелодії. Дорослі обурювалися, а тато ні — він сам любив джаз. Це ж музика дикунів, яка зробить нас глухими і ще тупішими. Їм цього не зрозуміти, та й нам було не до них. Франк із друзями відкрили чимало американських музикантів — Елвіс, Бадді Голлі, Літл Річард, Чак Беррі та Джеррі Лі Льюїс стали нашими нерозлучними супутниками.

Бурхливою була не лише епоха, вирував і Латинський квартал. Жан-Марі Ле Пен, депутат-пужадист² від П'ятого округу, обраний дрібними торговцями і консьєржами, ліз у бійку з «червоними», тобто з тими, хто не розділяв його погляди. Але справжні баталії розгорталися між студентськими ворожими таборами довкола Сорбонни та бульвару Сен-Мішель. Традиційний розподіл на лівих і правих підірвала Алжирська війна, яка щоденно залишала по собі

¹ Білл Гейлі (Вільям Джон Кліфтон Гейлі; 1925—1981) — американський музикант, один із перших виконавців рок-н-ролу.

² Пужадисти — прихильники П'єра Пужада, лідера руху із захисту власників крамниць і ремісників, що переріс у повстання проти капіталістів та аристократів на захист «маленької людини».

кривавий відбиток. Надалі ти або за, або проти французького Алжиру. Багато соціалістів були за, чимало правих — проти, були й такі, що кидалися туди-сюди.

Франк підтримував незалежність. Він був членом Комуністичного союзу молоді й недавно вступив до партії, в ідеалі якої свято вірував. Разом з Енцо та Батистом відвідував кожне свято газети «Юманіте», що перетворювало його на справжнього Маріні. Дідусь Делоне не проминав нагоди його висміяти й продемонструвати свою антипатію. Саме ця маленька прихована війна пояснювала нестерпне бажання Франка якнайскоріше закінчити економічний факультет і покинути цей дім. Натомість тато перебував між двох вогнів. Якби він назвав себе комуністом, Філіпп негайно викинув би його на вулицю. На щастя, тато відчував межу, яку не слід було переступати. Було прийнятно, коли він вважався радикальним соціалістом. Батькові було важливіше відстояти свою незалежність у власній родині. Він докладав чималих зусиль, щоб згладити гострі кути в стосунках зі свекром і щоб той його врешті визнав. Тато був соціалістом не більш як на словах. У буденному житті цього й не помітиш. А от Франк, навпаки, намагався жити, ідучи за відповідними ідеалами. Вечері в нашій сім'ї були значно жвавішими, ніж у решті. Мама забороняла порушувати актуальні теми за столом, і це було непросто. Як казав Франк, усі теми політизовані.

Для Делоне Алжир був французьким. Але керувалися вони мотивами далекими від політичних. Де-факто справа в Морісі: після завершення війни він перебрався до Алжиру, бо одружився із Луїзою Шевальє, справжньою «чорноногою»¹. До всього, її родина була казково багата і володіла десятками об'єктів в Алжирі та Орані. Моріс керував статками дружини та невтомно примножував майно, щороку скуповуючи нерухомість. Саме тому слово «незалежність» було нереальним

¹ «Чорноногі» — алжирці європейського походження.

і безглуздим. Філіпп і мама стояли горою за Моріса, а заспокоїлися лише з приходом до влади де Голля. Із нашим видатним державним мужем Алжир залишатиметься французьким. Зграйці жалюгідних терористів не впоратися з третьою у світі армією. Фелахи¹ не більш як банда кровожерливих невдячних дегенератів на американському повідку. Якщо Делоне і припускали, що місцеві троглодити ще можуть помилятися, просто перебуваючи в глухому куті, то аж ніяк не глибоко ненависні французи, що зрадили батьківщину, співвітчизників і підтримали повстання. Так от, між Франком і Морісом було щось більше за ворожнечу: кожен свято стояв на своєму, для кожного то була справа честі — захистити власні позиції, спровокувати суперника й оточити його глибокою зневагою. Тому їх намагалися не зводити разом. А коли вже така біда ставалася, мама забороняла зачіпати політику й уживати такі слова: «Алжир», «війна», «замах», «самовизначення», «референдум», «генерали», «полковники», «Африка», «легіонери», «армія»; також були під табу на час аперитивів та обідів «честь», «занепокоєність», «майбутнє», «негідник», «катування», «злюка», «свобода», «комуняка», «нафта», «погано для економіки». Це значно звужувало коло розмов, зате принаймні дозволяло спокійно доїсти свою баранину з квасолею.

Щоб я не пішов слідами Франка, Філіпп і мама організували такий собі санітарний кордон між мною та батьковою сім'єю, до всього не дозволили йти з ними на свято «Юманіте». Тривалий час від згадки про Маріні вони корчили такі зарозумілі гримаси зі стиснутими губами, що я вже був домислював, які ж брудні й непристойні неподобства там кояться. І все ж заборонити мені ходити з Енцо до Лувру мама не змогла. Але він і не намагався мене в чомусь переконувати чи то перетягти до свого табору. Це все тому, що, до того як стати справжнім комуністом, він був фаталістом. А ці

¹ Фелах — алжирський партизан.

поняття досить тотожні. Якщо ти народився простим робітником — тобі в комуністи, а якщо народився в буржуазній родині — тобі праворуч. У жодному разі не навпаки. Для нього компрометування — це соціалізм. Він докоряв батькові за перехід на ворожий бік і зраду робочого класу. Ми ж не маємо права виходити зі свого соціального прошарку. Усе просто: якби я був сином буржуа, то мав стати таким самим буржуа. Але, якщо чесно, усі їхні історії, переконання, сварки я мав за ніщо. Я не підтримував жодну зі сторін. Їхні ідеї мене не цікавили і взагалі були мені чужі, а їхні лайки мене не обходили. Єдине, що мене приваблювало в цьому житті, це рок-н-рол, література, фотографія та кікер.

3

Ми з Ніколя були однією з кращих пар гравців у кікер. Він стояв на захисті, а я був нападником. Нас було складно обіграти. Коли нам хотілося спокійної гри, ми йшли на майдан Контрескарп. Там нашими суперниками були студенти з кварталу чи з сусідньої Вищої політехнічної школи, які багато із себе ламали, а грали паскудно. Ми не соромилися брати їх на кпини. Не всім подобалося, що якісь на десять років молодші хлопчаки дають їм прочухана. Та ми наслідували Самі: насміхалися, навіть не обертаючись.

— Наступний!

Спершу ми тріумфували, демонструючи нашу втіху. Згодом тішились мовчки. Ігноруючи всіх, ми зосереджувалися лише на грі, на білому м'ячику та маленьких синіх і червоних футболістах. Хто ставав з нами за стіл, знав, що нас не перемає. Ігнорування принизливіше за зневагу. Щоб ушануватися нашим поглядом, треба було створити небезпечний момент, лідирувати чи довести до матчболу. Охочих до гри не бракувало, тому в разі програшу доводилося вкрай довго чекати реваншу. Та рано чи пізно, після багатьох партій поспіль, починаєш утомлюватися, як наслідок втрачаєш хватку,

у якийсь момент капітулюєш і, урешті передавши повноваження наступному, відходиш у куток. До слова, траплялися й сильні гравці, що могли протриматися по п'ять-шість безперервних партій, але більшість постійно програвала.

Коли ми були в належній формі, ладні землю під ногами гризти й рознести все довкола, то ходили до великого бістро на майдані Данфер-Рошро. У «Бальто» було два кікери. Ми грали з дорослими, і вони нас поважали. Ми навіть не думали грати у пінбол поруч із футболом, хай би той стояв порожнем чи гравці пропонували розіграти партію. Ми берегли свої сили для нездар із південного передмістя. Найсильнішим гравцем був Самі. Він самотужки грав проти двох супротивників, ще й з легкістю перемагав. Він дозволяв собі кидати гру, коли йому набридне чи коли наставав час іти на роботу. Самі ночами гарував у ринкового торговця: тягав тонни фруктів та овочів. Це був справжній рокер із коком і бачками, м'язистий амбал зі шкіряними браслетами на обох зап'ястях, явно не з тих, кому бракує поваги оточення. Він грав із такою швидкістю, що ми тетеріли, та відбивав кожен м'яч із неймовірною силою. Тих, кому вдалося його переграти, можна було перелічити на пальцях однієї руки. І я був серед них. Правда, усього тричі, та й то заледве. Він же перемагав мене десятки разів. Самі абсолютно не зважав на студентів та буржуа. Він називав усіх одним-єдиним словом: йолоп; так він зневажав нас із висоти свого показного зросту. Розмовляв лише з такими, як сам, і невеликою групою наближених, серед яких був Жакі — офіціант із «Бальто», його приятель та сусід по району передмістя. Про Самі ширилося чимало пліток, але передавали їх пошепки та в нього за спиною. Одні казали, що він лише дрібний розбишака, інші взагалі вважали його справжнім злочинцем. Та ніхто не міг назвати причину дурної слави: чи то погані манери та «чорна куртка», чи якась провинність, що таки була за ним. До мене він ставився прихильно, відколи я вибрав «Come On

Everybody»¹ на музичному автоматі «Бальто» — здоровенному «Вурлітцері»², що поблискував поміж двома пінболами. Тоді він дружньо поплескав мене по спині, і я був щасливий побачити проблеск симпатії на його обличчі. Коли час від часу траплялась пара сильних гравців і Самі вже не міг виступати сам, то він ставив на захист мене. Я намагався бути гідним такої честі, тому завжди забивав два-три голи завдяки одному удару, який важко було парировати і яким лише я орудував. За винятком отаких рідкісних проявів симпатії, я був не кращим за решту. Він ушановував мене зневагою, називаючи «справжнім йолопом», і взагалі збивав з пантелику такою частою зміною ставлення. Коли я назбирував трохи монет, то ставив рок-платівку. Із першими чіткими гітарними акордами Самі полегшено зітхав та кивком голови запрошував мене в захист. Разом ми не програли жодної партії.

«Бальто» було справжнє овернське бістро. Після війни родина Маркюзю переїхала в Париж із Канталя та фактично жила в цій невеликій кав'ярні. Вони запросто працювали сім днів на тиждень, від шостої ранку аж до півночі. Дядечко Альбер вправно керував своєю справою та демонстрував комерційний успіх фірмовими англійськими метеликами, яких він, до речі, колекціонував і невтомно поправляв за кожної нагоди глянути в дзеркало. А коли був добрий виторг, він вдоволено поплескував руками по видатному черевцю.

— А ось де грошики, і ніхто в мене їх не відбере.

Якщо слово «бонвіван»³ і мало якийсь сенс, то це було точно про дядечка Маркюзю. Він час від часу повторював, що повернеться до рідного краю та відкриє свою справу

¹ «Come On Everybody» (1958) — хіт американського співака Едді Кокрана (1938—1960).

² «Вурлітцер» («Wurlitzer») — автомати для програвання музичних композицій, які були дуже популярні в барах і кав'ярнях.

³ Бонвіван (фр. bon vivant — той, хто живе добре) — людина, яка марнує свої сили, гроші на втіхи, розваги, гульбища тощо.

в Орійяку чи Сен-Флурі. Але Мадлен, його огрядна дружина, не мала ані найменшого бажання туди повертатися. До того ж троє їхніх дітей уже облаштувалися в паризькому регіоні.

— Ми ще вдосталь нанудьгуємося на кладовищі, не варто хоронити себе живцем. Цілком достатньо їздити туди у відпустку.

До Маркюзо практично все надходило з Канталя. Їхній знаменитий трюфад¹, до якого подавали ковбаски з Керсі, був до того щедрий, що ви наїлися б щонайменше дні на два. А антрекот із яловичини по-салерськи приваблював відвідувачів аж із віддалених околиць. Тітонька Маркюзо була чудова господиня. Страви дня в неї завжди смакували подомашньому. А заманливий запах з її кухні спокушав вас зайти. Навіть ресторанны критики присвятили закладу цілих три статті, що надалі красувалися в золотавій рамочці поруч із меню. Про уродженців Оверні шириться дурна слава, але подружжя Маркюзо було винятково добродушне. Вони не вираховували порції та заборгованості; якщо ж останні накопичувалися за цілий місяць, то беззастережно мали бути погашені на початку наступного, щоб відвідувач не втратив право ласувати в бістро. Горе ж було тим порушникам порядку, які до всього ще й замислили змінити заклад, бо овернський бездротовий телеграф хутко нагадував їм про знехтувані зобов'язання.

За баром починались володіння Маркюзо. А ось залом із терасою завідував Жакі. Він гасав з ранку до ночі, приймаючи замовлення; на ходу закидав їх на приготування дядечкові Маркюзо; укладав на тацю купи тарілок, склянок і пляшок, при цьому жодної не розбивши; бездоганно накривав на столи; безпомилково вів рахунки в голові; завжди усміхнений, завжди уважний, і це приносило йому солідні чайові. Жакі мав у житті лише одну пристрасть — футбол. Усім серцем уболі-

¹ Трюфад — картопля, обсмажена з беконом, посипана тертим сиром, петрушкою, часником.

ваючи за команду «Стад де Реймс», він автоматично ненавидів «Рейсінг Клуб де Франс»¹, що його величав «клубом гомиків» — найсильнішим, на його думку, образливим висловом. І весь світ обертався довкола цього протистояння, що розділяло людей на два табори. Фонтен, П'янтоні та Копа² («зрада» останнього нелегко далась Жакі) були його героями, і жартувати з них не вартувало. Коли улюблена команда програвала «Рейсінгу» чи мадридському «Реалу», то був справжній день скорботи: ніхто не смів і словом прохопитися, навіть уболівальники злощасного «Рейсінгу», які, до речі, були в більшості. Самі розділяв пристрасть свого друзяки до «Реймсу». Саме тому він і грав у настільний футбол «червоними», а коли з легкістю вигравав, мовчки, зневажаючи невдах, брав із попільнички монету у двадцять сантимів і кидав її до розмінного автомату, щоб повернути собі франки. А коли він був не в гуморі й до виграшу доводилося докладати зусиль, то підкреслював перемогу вигуком ««Реймс» вас усіх порве!».

«Бальто» було величезним бістро на розі двох бульварів. На авеню Данфер-Рошро виходили прилавок із тютюном, столи з кікером, пінболи та музичний автомат, а на бульвар Распай — ресторан на шістдесят персон. Одного разу я помітив, що поміж дальніми столиками за зеленою оксамитовою порт'єрою приховано двері. У тому пасажі періодично зникали немолоді чоловіки... і ніхто ніколи звідти не виходив. Це мене неабияк заінтригувало. Я часто запитував себе, що б то все могло означати. Але заглянути туди не наважувався. Жоден із гравців у кікер нічого не знав. Довго я цим не надто переймався і, коли бістро було досить залюдненим, нічого не замовляючи, з книжкою влаштувався на сонячній

¹ «Стад де Реймс» («Stade de Reims») — французький футбольний клуб з міста Реймс; «Рейсінг Клуб де Франс» («Racing Club de France») — французький спортивний клуб різних видів спорту, заснований у Парижі.
² Жуст Фонтен (нар. 1933), Роже П'янтоні (нар. 1931) і Раймон Копа (нар. 1931) — знамениті французькі футболісти, які свого часу грали за «Стад де Реймс». Р. Копа 1956 року пішов із «Реймсу» в команду «Реал Мадрид» («Real Madrid Club de Fútbol»), хоча 1959 року повернувся.